

درس فارغ فقه استاد حاج سید مجتبی نورمفیدی

موضوع کلی: کاهش ارزش پول و بررسی آثار فقهی آن

موضوع جزئی: موضوع شناسی: ۱. پول - انواع پول به لحاظ سیر تکاملی آن - ۱. پول کالایی -

۲. پول فلزی - ۳. پول کاغذی - ۴. پول تحریری - ۵. پول الکترونیکی

تاریخ: ۱۰ آبان ۱۴۰۲

مصادف با: ۱۶ ربیع الثانی ۱۴۴۵

جلسه: ۷

«الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد وآله الطاهرین و اللعن علی اعدائهم اجمعین»

انواع پول به لحاظ سیر تکاملی آن

در جلسه گذشته درباره سیر تطور پول از آغاز تا کنون، مطالبی را عرض کردیم و گفتیم به طور کلی پول ده مرحله را طی کرده است؛ این ده مرحله اگر با هم بخواهند مقایسه شوند، نتیجه‌اش این است که پول بر چند گونه است. البته برای پول اقسام مختلف به اعتبارات مختلف ذکر شده که این را جداگانه بیان خواهیم کرد؛ اما به لحاظ سیر تکاملی پول و مراحل که طی کرده، ما می‌توانیم چند قسم پول را ذکر کنیم. یکی پول کالایی است؛ پول کالایی یعنی آنچه که به عنوان وسیله مبادله یا ذخیره ارزش یا معیار سنجش ارزش مورد استفاده قرار می‌گرفت، یک کالا بود. ما تعریف پول را هم باید ذکر کنیم؛ کارکردهای پول را هم باید اشاره کنیم.

به نظر برخی مهم‌ترین کارکرد پول این است که وسیله مبادله است؛ این خصوصیت از آغاز تا امروز حفظ شده است. هر چه جلوتر آمده، یک مزیت‌هایی هم برای این وسیله مبادله پیدا شده است؛ ما فعلاً در مقام مقایسه نیستیم؛ می‌خواهیم بگوییم اگر این معیار و این کارکرد را که قدر مسلم از کارکردها و وظایف پول محسوب می‌شود در نظر بگیریم، یعنی وسیله مبادله و ابزار مبادله، این در همه این مراحل محفوظ است.

۱. پول کالایی

پول کالایی اولین نوع است، تا یک مقطعی کالایی به عنوان پول و وسیله مبادله قرار می‌گرفت.

۲. پول فلزی

بعد پول فلزی جایگزین آن شد؛ یک قسم از پول‌ها، پول‌های فلزی بودند، طلا یا نقره یا غیر از طلا و نقره.

۳. پول کاغذی

قسم سوم پول‌های کاغذی بودند که از همان دوران رسیده‌ها شروع شد و بعد کم‌کم به اسکناس‌های کاغذی امروز رسید. این را هم توجه داشته باشید که پول اعم از اسکناس است در بعضی اطلاقات، که این را باید بعداً بیان کنیم.

پس پول کالایی، پول فلزی، پول کاغذی؛ خود پول کاغذی مراحل و انواعی دارد. درست است ما تقریباً آخرین نوع پول که با آن مبادله انجام می‌شود و وسیله مبادله محسوب می‌شود، پول کاغذی می‌دانیم؛ اما عرض کردیم با رشد تکنولوژی و فناوری، انواع دیگر پول هم در کنار پول کاغذی به میان آمد، هر چند این روند ممکن است اساساً منجر به حذف پول کاغذی بینجامد.

۴. پول تحریری

به هر حال در کنار پول کاغذی، یک قسم دیگری هم پا به عرصه وجود گذاشت بنام پول تحریری؛ این سال‌های سال است که مورد استفاده قرار می‌گیرد و این هم به این جهت وارد عرصه مبادلات شد که همواره مردم به دنبال بهترین راه و کم هزینه‌ترین

و کم مؤونه‌ترین راه برای مبادلات خودشان هستند. پول تحریری در واقع همان چک‌ها هستند؛ من این را توضیح می‌دهم که چرا اصلاً به آن پول تحریری می‌گویند و این غیر از اسکناس است. البته بین اسکناس و چک تفاوت‌های جدی وجود دارد. شاید مسأله چک هم از اواخر قرن نوزدهم همزمان با اسکناس وارد عرصه مبادلات شد و پرداخت‌ها به وسیله چک انجام می‌شد؛ بعد هر چه بانک توسعه پیدا کرد، میزان استفاده از چک هم افزایش یافت. اساس چک این بود که کسانی پول خودشان و موجودی خودشان را به صورت سپرده که اصطلاحاً به آن سپرده دیداری می‌گویند، نزد بانک می‌گذاشتند؛ یک کسی مثلاً یک میلیون تومان پول به بانک می‌برد و امانت نزد بانک می‌ماند و هرگاه می‌خواست مبلغی از این را استفاده کند یا به دیگری بدهد، بر روی برگه‌ای بنام چک یک مقداری از آن می‌نوشت و موجودی خودش را برداشت یا منتقل می‌کرد. این برای آن بود که اسکناس از بانک گرفته نشود؛ خودش اسکناس را بگیرد و به دیگری بدهد، یک چک صادر می‌کند و به دیگری می‌دهند برای اینکه آن مبلغ را وصول کند.

این سپرده‌ها از سوی افراد مختلف در بانک تجمیع می‌شود، سپرده که می‌گوییم که غیر از اصطلاح امروزی سپرده است؛ این اعم از حساب جاری و سپرده‌های کوتاه مدت و بلندمدتی است که سود به آنها تعلق می‌گیرد، منظور از این سپرده، یعنی آن مقداری که نزد بانک به امانت می‌گذاشتند یا می‌گذارند برای اینکه هرگاه نیاز داشتند، این را مورد استفاده قرار دهند. بانک‌ها این پول را در مخزن و خزانه خودشان حفظ نمی‌کنند؛ یک جایی باشد که این پول‌ها را آنجا نگهداری کنند، بلکه به حسب قاعده کلی یک درصدی از این را به عنوان ذخیره نزد بانک مرکزی قرار می‌دهند؛ مجموعه پول‌هایی که در یک بانک قرار دارد، پول‌هایی که مردم در بانک‌ها می‌گذارند، مثلاً ۲۰ درصد آن را باید به عنوان ذخیره قانونی در اختیار بانک مرکزی قرار بدهند. این هم فلسفه‌ای دارد؛ اینکه این ۲۰ درصد را ذخیره قرار می‌دهند برای آن است که از تحت تصرف و گردش کاری آن بانک خارج شود؛ البته همیشه این را رعایت نمی‌کنند؛ گاهی ذخایر اینها نزد بانک مرکزی خیلی کمتر می‌شود؛ به حسب قانون و قاعده بانک‌ها باید ۱۰ یا ۲۰ درصد نزد بانک مرکزی به عنوان ذخیره قانونی حفظ شود.

سؤال:

استاد: در ادوار مختلف تغییر کرده؛ گاهی ۲۰ درصد بوده و گاهی کمتر بوده است؛ الان شاید همین مقداری است که شما می‌فرمایید.

رقم کلی پول‌های مردم نزد بانک هر چقدر باشد، ۲۰ درصد آن مجموع را باید به عنوان ذخیره قانونی نزد بانک مرکزی قرار بدهند. مثلاً اگر یک میلیون تومان سپرده دیداری باشد هشتصد هزار تومان باقیمانده، در اختیار بانک است برای امور مختلف؛ اصلاً بانک‌ها برای همین تشکیل شده‌اند که یا به دیگران وام بدهند یا در طرح‌ها و برنامه‌های اقتصادی مشارکت کنند، حالا یا با اشخاص یا با نهادها یا حتی با دولت. فرض بفرمایید این هشتصد هزار تومان را که در اختیار بانک است، بانک به یک شخص یا نهاد وام می‌دهد یا در کار او مشارکت می‌کند؛ این توضیحی که من می‌دهم اعم از بانکداری اسلامی و غیراسلامی است، فعلاً به آن جهت کار ندارم؛ اساس پول تحریری را عرض می‌کنم؛ اینکه چه قالب‌هایی برای این کار قرار می‌دهند، این بماند. این هشتصد هزار تومانی که بانک به شخص دوم می‌دهد برای هر منظوری، برای توسعه، برای کارخانه، برای هر چه می‌گیرد، خود این شخص این پولش را یکجا بر نمی‌دارد و این را در حساب خودش در بانک قرار می‌دهد؛ یعنی این نفر دوم

هشتصد هزار تومان را به عنوان امانت نزد بانک می‌گذارد. اینکه منشأ این پول خود بانک است، درست است ولی بانک این را به او تملیک کرده است. پس نفر دوم هم مالک هشتصد هزار تومان پولی است که از بانک وام گرفته است. الان پولی که نزد بانک هست، مجموعاً یک میلیون و هشتصد هزار تومان شده است. اصل پول یک میلیون بوده، اما وقتی این را در بانک می‌گذارد و امانت قرار می‌دهد، بانک هشتصد هزار تومان را به نفر دوم وام می‌دهد و او هم این پول را در بانک قرار می‌دهد، پس آن یک میلیون تومان شده یک میلیون و هشتصد هزار تومان. بانک کأن حجم پولش افزایش پیدا کرده، بانک باید طبق آن قاعده ۲۰ درصد را به عنوان ذخیره قانونی برای بانک مرکزی در نظر بگیرد. ۲۰ درصد هشتصد هزار تومان می‌شود ۱۶۰ هزار تومان. می‌تواند با این پولی که نفر دوم مازاد بر آن ۲۰ درصد در بانک قرار می‌دهد، بانک روی آن برنامه‌ریزی کند.

نفر دوم این را می‌گیرد برای اینکه چیزی بخرد، زمین بخرد، کارخانه احداث کند؛ لذا این پول را به نفر سوم می‌دهد. فرض بفرمایید چک می‌کشد و به نفر سوم می‌دهد؛ نفر سوم هم در بانک حساب دارد و در بیرون نیست؛ این نفر سوم هم فرض بفرمایید ۶۴۰ هزار تومان گرفته و به حساب خودش برده؛ اینجا ۶۴۰ هزار تومان به مجموعه سپرده‌های دیداری بانک اضافه می‌شود. یعنی پول بانک و سرمایه بانک از یک میلیون تومان به اعتبار اینکه سه نفر حساب دارند، به $۲/۴۴۰/۰۰۰$ رسیده است؛ این یک میلیون تومان الان با این عملیات تبدیل به $۲/۴۴۰/۰۰۰$ شد. اینها سرمایه‌های بانک است؛ اینها مالک دارد؛ این پول‌هایی که از این یک میلیون اسکناس تولید شد و الان رسید به $۲/۴۴۰/۰۰۰$ ، این پول تحریری است. شما حساب کنید این همه شعبه بانک که شما می‌بینید در هر کوچه و پس کوچه‌ای بانک‌ها تأسیس می‌کنند، همه برای این است که مبلغ سپرده‌های دیداری خودشان را افزایش بدهند و از رهگذر افزایش سپرده‌های دیداری، این فعالیت‌ها را انجام بدهند؛ یعنی سرمایه آنها افزایش پیدا کند. اگر برنامه‌ریزی درست باشد، هوشمندانه و با دقت باشد، سودهای کلانی می‌توانند ببرند. اما عده‌ای که خیلی با این امور آشنا نیستند، گرفتار می‌شوند؛ مثل خیلی از مؤسسات مالی و اعتباری که با این نیت وارد فضای کار شدند، سپرده‌های دیداری مردم را جذب کردند، عواملی هم در کنارش بود و فضا سازی‌های رسانه‌ای می‌شد، وقتی همه یک دفعه هجوم می‌برند برای گرفتن سپرده‌های دیداری خودشان، بانک نمی‌توانست آنها را یکجا بدهد، یک دفعه تلقی ورشکستگی می‌شد. این نه تنها در رابطه با مؤسسات، بلکه بزرگترین بانک‌های موفق دنیا هم اگر مواجه شوند با مراجعه یک باره دارندگان سپرده‌های دیداری، نمی‌توانند پاسخ بدهند. اینکه بانک این پول‌ها را دارد می‌تواند به مراجعات پاسخ بدهد، این در صورتی است که یکجا مراجعه نکنند؛ اصلاً این پولی که بانک از نفر اول گرفته، عرض کردم که در خزانه این را حفظ نمی‌کند؛ این را به گردش می‌اندازد و به اشخاص حقیقی و حقوقی وام می‌دهد؛ این حجم از اسکناس اصلاً موجود نیست. این پولی که در این گردش‌ها تولید و ایجاد می‌شود و هی افزایش پیدا می‌کند، پول تحریری است. پول است، اسکناس نیست، اما این اشخاص از آن بهره‌مند می‌شوند و با آن کار انجام می‌دهند.

اگر در آمارها دقت کنید، در بانک‌ها اینها معمولاً است و در آمارهای تخصصی هم ذکر می‌کنند؛ اینکه مثلاً رقم سپرده‌های دیداری بخش خصوصی در بانک‌ها چقدر بوده، مثلاً پنج سال پیش، ده سال پیش، و جمع اسکناس‌هایی که دست مردم قرار گرفته چقدر است. مقایسه اینها به راحتی آن مقدار پول تحریری نشان می‌دهد؛ یعنی آن اسکناس‌های موجود و مسکوک، چه کاغذی و چه مسکوک، اینها را شما نگاه کنید و آن سپرده‌های دیداری مردم را هم در بانک‌ها نگاه کنید؛ گاهی اینها متعادل و

متوازن هستند و گاهی تفاوت‌های فاحش دارند. الان فرض کنید یک نفر صد میلیون تومان در بانک سپرده می‌گذارد؛ بانک این صد میلیون را به نفر دوم قرض می‌دهد؛ نفر دوم هم این صد میلیون را سپرده می‌گذارد؛ حالا درست است که نفر دوم باید یک سودی به بانک بدهد و بانک هم یک سودی بابت سپرده‌اش بدهد؛ نفر سوم هم این را وام بگیرد؛ چون بانک از نفر دوم ... این به نفر سوم بدهد و او هم سپرده کند، یک دفعه از یک صد میلیون، ده تا سپرده صد میلیونی تولید می‌شود؛ این وسط بانک هم یک پولی را می‌گیرد و هم یک پولی را می‌دهد. منتهی مجموع سودهایی که می‌گیرد بیش از سودهایی است که می‌پردازد. این صد میلیون تومان وقتی چند دست می‌گذرد، تبدیل به هزار میلیون تومان می‌شود؛ ده نفر با آن پول اولیه صاحب سپرده می‌شوند و سرمایه بانک از صد میلیون، ده برابر می‌شود؛ مبادلات انجام می‌شود و ۲۰ درصد هم به عنوان ذخیره قانونی در بانک مرکزی نگهداری می‌شود. این صد میلیون که تبدیل به یک میلیارد شده و ده برابر شده، این نهصد میلیون می‌شود پول تحریری.

من خیلی سعی کردم ساده و روان این مسأله را توضیح بدهم. پس یک قسم یا یک نوع از پول‌ها که تقریباً همزمان با اسکناس کاغذی در عرصه مبادلات وارد شد، پول تحریری است. البته اینکه چقدر مفید است، منافع آن چیست، مضار آن چیست و چه مراقبت‌هایی باید شود، اینها یک قواعدی برای آن تنظیم کرده‌اند که خیلی بی‌حساب و کتاب نباشد. مثلاً یک سقفی برای ایجاد پول تحریری در نظر می‌گیرند؛ یعنی بی‌حساب و کتاب نیست؛ یک سقفی برای آن در نظر می‌گیرند، این پرداخت‌ها حتماً باید به صورت چک باشد یا مثلاً آنهایی که می‌خواهند وام بگیرند یک شرایطی باید داشته باشند؛ با ملاحظه آنهاست که یک کنترلی روی این هم خواهد داشت و الا اگر فرض کنید یک دفعه بعد از قرار دادن این پول‌ها به عنوان سپرده‌های دیداری در بانک یک دفعه این ده نفر مراجعه کنند و بگویند ما پول‌مان را می‌خواهیم، قطعاً بانک ندارد که این پول را بدهد. منتهی بانک‌ها یا بانکدارها معمولاً این محاسبات را در نظر می‌گیرند، براساس حساب احتمالات بررسی می‌کنند که چند نفر همزمان ممکن است مراجعه کنند و این پول‌ها را بخواهند؛ همزمان شدن مراجعه تمامی دارندگان سپرده‌های دیداری خیلی بعید است. یک درصدی را اینها در نظر می‌گیرند که فرض بفرمایید ممکن است همزمان ده درصد، بیست درصد از صاحبان حساب‌ها مراجعه کنند برای دریافت پول‌شان به صورت اسکناس. این مقدار را توانایی دارند، حالا یا همان شعبه یا با کمک گرفتن از شعبه‌های دیگر؛ اما اگر فرض کنید یک روز تمام مردم قم مراجعه کنند به شعب برای گرفتن پول‌هایشان، تمام شعب قم بلکه شهرهای اطراف با هم جمع شوند نمی‌توانند پاسخ این مراجعه را بدهند. همان اتفاقی که در مورد مؤسسات مالی و اعتباری افتاد ... حالا یک بخشی هم رقابت‌های داخلی این مؤسسات برای زمین زدن همدیگر بود، که اینها را کار نداریم. همین الان اگر از نظر روانی در کشور هو بیفتد که فلان بانک دارد ورشکست می‌شود، همه مردم هجوم می‌برند برای اینکه پول‌هایشان را از آن بانک خارج کنند؛ به معنای واقعی کلمه این اتفاق می‌افتد و بحران‌های اجتماعی جدی تولید می‌کند.

به هر حال پول تحریری یک نوع پول است ولی با اسکناس کاملاً متفاوت است.

سؤال:

استاد: ده مرحله‌ای که برای پول در جلسه گذشته ذکر کردیم به این اعتبار بود؛ اما در کنار اینها یک پول تحریری هم داریم. نگفتم که به این اعتبار؛ گفتم آن ده مرحله‌ای که در جلسه گذشته بیان کردیم برای تطور و تکامل پول، اینها در قالب پول

کالایی، پول فلزی، پول کاغذی می‌گنجد؛ اما یک قسم پولی هم داریم که به آن پول تحریری می‌گویند، که نه فلز است و نه کالاست و نه کاغذ؛ توضیح پول تحریری این بود که عرض کردم. اینجا دیگر جنس نیست، فقط یک عدد است؛ یک عددی است در بانک و در سیستم و نرم افزار ثبت می‌شود، و الا این چیزها را ندارد.

تفاوت پول تحریری و پول کاغذی

عمده این است که بالاخره بین پول تحریری و پول کاغذی فرق است؛ پول کاغذی معلوم است، اگر می‌خواهد افزایش پیدا کند باید چاپ شود. افزایش اسکناس و پول کاغذی با چاپ پول صورت می‌گیرد، کم شدن آن با امحاء آنها صورت می‌گیرد. اما در مورد پول تحریری مسأله متفاوت است؛ این وابسته به افزایش یا کاهش میزان اعتبار بانک است؛ اعتبارها افزایش پیدا کند، میزان پول تحریری افزایش پیدا می‌کند؛ اگر کاهش پیدا کند، میزان پول تحریری کم می‌شود. یا مثلاً اگر نرخ ذخیره قانونی که بانک‌ها نزد بانک مرکزی باید بگذارند به صورت سپرده، اگر کم و زیاد شود، حجم پول تحریری کم و زیاد می‌شود و تغییر می‌کند.

۵. پول الکترونیکی

به غیر از پول تحریری، این در دهه‌های اخیر یا سال‌های اخیر بیشتر وارد عرصه مبادلات شده، عرض کردم یا به بیان دقیق‌تر می‌توانیم بگوییم وسیله مبادله تغییر کرده؛ حالا پول الکترونیکی را عرض کردیم این در واقع پول نیست، این بستری است برای مبادلات پولی و پرداخت‌ها و دریافت‌ها، و الا ما پولی که در خارج بگوییم این پول الکترونیکی است نداریم؛ کارت‌های اعتباری، شاید بیست سی سال پیش این کارت‌ها حداقل در ایران مرسوم نبود؛ الان فکر نمی‌کنم کسی پیدا شود که از این کارت‌ها نداشته باشد. اما نوع جدیدی از پرداخت‌ها و دریافت‌ها در کشورهای صنعتی پیشرفته الان جریان پیدا کرده که هنوز وارد کشور ما نشده است. این پرداخت‌های جدید اینگونه است که یک ماشین‌های گوینده اتوماتیک ایجاد و تأسیس شده و در برخی مغازه‌ها این ماشین‌ها قرار داده شده‌اند؛ از آن طرف تمامی دریافت‌های مشتری، چه حقوق و هر چه که هر کجا دارد، به صورت متمرکز یکجا قرار دارد؛ وقتی این شخص مراجعه می‌کند برای خرید، به طور اتوماتیک این مبلغ از آن مجموعه دریافت‌ها و درآمدهای او که در یک حسابی به صورت بستانکار قرار دارد، کسر می‌شود. تصویر آن و کیفیت عملیات آن و اینکه چگونه انجام می‌شود، این در جای خودش باید گفته شود. اما می‌خواهم بگویم که این هم یک نوع وسیله مبادله است، حالا اسمش را پول بگذاریم یا چیز دیگر.

به هر حال از ابتدا تا امروز این هویت برای پول حفظ شده، وسیله مبادله؛ مگر اینکه ما خدشه کنیم در این مشخصه پول و در این کارکرد پول؛ اینکه ما این را سیر تکامل یا تطور محسوب می‌کنیم و می‌گوییم سیر تطور پول از ابتدا تا امروز این است، حالا تعریف پول را خواهیم گفت، ولی حداقل به لحاظ کارکرد که پول عبارت از وسیله مبادله است، در همه این مراحل حفظ شده است.

«والحمد لله رب العالمین»